

Міжнародна місія спостереження за виборами ENEMO

Місцеві вибори, 25 жовтня - Україна 2020

ЗАЯВА ПРО ПОПЕРЕДНІ ВИСНОВКИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

15 вересня - 26 жовтня

27 жовтня 2020

Загалом місцеві вибори були вільні та конкурентні, добре організовані, хоча на процес впливали виклики, здебільшого пов'язані із COVID-19, складністю нової виборчої системи, необ'єктивним висвітленням у ЗМІ, заявами про підкуп виборців та зловживання адміністративним ресурсом.

Європейська мережа організацій з моніторингу виборів офіційно розпочала Міжнародну місію спостереження за виборами (IEOM) в Україні 7 жовтня 2020 року з метою спостереження за місцевими виборами 25 жовтня 2020 року.

Загалом ENEMO акредитувала дев'ять експертів із основної команди, троє з яких перебувають у Києві, а також шість членів основної команди, які працюють з-за кордону через пандемію COVID-19 та пов'язані з нею ризики. Місію очолює доктор Златко Вуйович. ENEMO також залучила 48 віртуальних довгострокових спостерігачів (LTO) у 24 команди для дистанційного проведення спостереження у всіх регіонах країни. Через ситуацію з пандемією COVID-19 місія не залучала короткотермінових спостерігачів (STO) та не спостерігала всебічно за процесом на дільницях у день виборів.

Це чотирнадцята місія ENEMO в Україні. ENEMO вже отримала значний досвід, спостерігаючи за виборами у країні починаючи з 2004 року. ENEMO спостерігала найважливіші аспекти виборчого процесу напередодні місцевих виборів в Україні 2020 року: члени основної команди та довгострокові спостерігачі ENEMO проводили онлайн зустрічі з органами управління виборчим процесом, політичними партіями та кандидатами, державними службовцями, представниками ЗМІ та місцевими організаціями громадянського суспільства, додатково до віддаленого спостереження за агітаційною діяльністю.

Ця попередня заява базується на висновках ENEMO в усіх регіонах України, де проводилося спостереження у період з 7 по 26 жовтня. Загалом спостерігачі місії провели 1394 онлайн-зустрічі. Після цієї попередньої заяви про висновки та результати місія продовжить розгляд потенційних скарг та апеляцій після дня виборів. Остаточний звіт, що включатиме потенційні рекомендації, буде виданий протягом шістдесяти днів після підтвердження результатів.

Міжнародна місія спостереження ENEMO за місцевими виборами в Україні 25 жовтня 2020 року фінансується USAID через Національний демократичний інститут (NDI). Зміст документа є виключною відповідальністю ENEMO і не обов'язково відображає позицію донорів.

Попередні висновки

Місцеві вибори 2020 року загалом проходили у вільному, чесному та конкурентному середовищі, хоча і були затьмарені викликами, в основному пов'язаними з пандемією COVID-19. Низка порушень, про які було повідомлено у день виборів, викликає занепокоєння, хоча скарги щодо них ще будуть розглядатися, і місія буде слідкувати за цим процесом.

Нормативно-правова база забезпечує належні підстави для проведення виборів відповідно до міжнародних стандартів. Нещодавні реформи загалом ще більше зміцнили правові рамки, хоча не всі рекомендації спостерігачів було враховано. Примітно, що місцеві вибори 2020 року відбулись за новим Виборчим кодексом, який включає суттєві зміни до виборчої системи.

Попередня явка виборців, оголошена ЦВК, склала 36,88 відсотка¹. Процес підрахунку голосів та підбиття підсумків, а також розподіл місць ще повинен бути завершеним. ENEMO буде продовжувати уважно стежити за цими процесами та коментувати їх у своїй другій попередній заяві після другого туру виборів.

Таким чином, ще більший наголос слід було зробити на підготовці службових осіб органів управління виборчим процесом та просвіті виборців. Схвалюється введення відкритих партійних списків для виборів місцевих депутатів для населених пунктів, що налічують понад 10.000 виборців, оскільки це підвищує прозорість та підзвітність. Прийняття обов'язкової гендерної квоти для партійних списків було також позитивним кроком на шляху до вищого рівня представництва жінок у політичному житті, хоча ENEMO відзначає, що не існує зобов'язання замінювати на кандидата такої ж статі депутата, що залишає свою посаду.

Центральна виборча комісія (ЦВК) продемонструвала свій професіоналізм і діяла в основному прозоро, старанно, працюючи задля дотримання всіх строків календаря виборів, разом з тим, комісія не надала онлайн-реєстр скарг на рівні виборчої адміністрації, таким чином, обмежуючи прозорість процесу розгляду скарг.

Робота ЦВК була обтяжена необхідністю вживання заходів щодо запобігання COVID-19 до дня виборів через невиконання цієї задачі Верховною Радою завчасно перед виборами. Додаткові виклики було спричинено невизначеністю щодо фінансування цих заходів та пізніми рішеннями Кабінету Міністрів.

Додатково до невизначеності у процесі, що стосується заходів щодо обмеження поширення COVID-19 на виборчих дільницях, роботу ЦВК також було ускладнено частими проханнями про заміну членів територіальних виборчих комісій (ТВК). Однак роботу та професіоналізм ТВК можна оцінити в цілому позитивно, зокрема із огляду на вищезазначені виклики, хоча рівень готовності членів здавався різним через часті заміни та недостатню підготовку.

Загальне виборче право та право голосу передбачені в Україні. Однак майже півмільйона українських виборців були позбавлені права голосу на цих виборах через рішення Верховної Ради

¹<https://www.cvk.gov.ua/novini/yavka-vibortsiv-na-mistsevih-viborah-25-zhovtnya-2020-roku-sklala-3688.html>

не проводити вибори в 18 громадах Донецької та Луганської областей через проблеми безпеки, викликані конфліктом, що досі триває на Сході України та у Автономній Республіці Крим.

Схвалюються нові спрощені заходи щодо реєстрації виборців, які в принципі полегшують участь внутрішньо переміщених осіб (ВПО), економічних мігрантів та виборців без реєстрації. Однак було подано небагато запитів, і мало виборців скористалися цією можливістю зареєструватися для участі у виборах, проте також було відзначено деякі випадки зловживання цією процедурою

Процес реєстрації кандидатів був загалом інклюзивним, незважаючи на деякі випадки, коли кандидатам і політичним партіям не завжди надається можливість виправити помилки у процесі реєстрації, що призводить до звернення до судів. Деякі з цих випадків включали недотримання нової гендерної квоти у списках партій та інші технічні проблеми. Місія спостерігала невідповідність застосування гендерних вимог ТВК, що відповідають за реєстрацію списків кандидатів, та судами.

Кандидати та партії, як правило, мали змогу вільно проводити агітаційні кампанії, незважаючи на значні обмеження щодо громадських зборів через COVID-19. Як наслідок, суб'єкти виборчого процесу зробили акцент на агітації за допомогою цифрових засобів, включаючи соціальні мережі, програми обміну повідомленнями та онлайн-платформи. Під час кампанії спостерігачі ENEMO повідомляли про поодинокі випадки насильства та поширений “чорний піар” щодо кандидатів.

Президент Зеленський зіграв активну роль у цій кампанії, взявши участь у кількох заходах з просування кандидатів від партії “Слуга народу”. Окрім того, за кілька днів до виборів президент оголосив опитування громадської думки, яке повинно було проводитися перед приміщенням дільниці у день виборів. ENEMO зазначає, що це опитування профінансувала партія “Слуга народу”, воно стосувалось політичних пропозицій, сформульованих самим Президентом, що надало несправедливу політичну перевагу та вплинуло на принцип рівних можливостей.

Переважає більшість співрозмовників ENEMO висловила занепокоєння з приводу зловживання адміністративним ресурсом та посадовими повноваженнями. Незважаючи на посилені санкції проти прямого та непрямого підкupu виборців у Виборчому кодексі, місію також повідомили про ряд випадків схем підкupu виборців.

Окрім того, відсутність верхньої межі витрат кандидатів на передвиборчі кампанії та той факт, що декілька кандидатів не відкрили спеціальні рахунки виборчих фондів, відповідно створює нерівні умови і обмежує прозорість політичних фінансів.

Забезпечується свобода вираження поглядів, а медіапростір продовжує бути різноманітним, хоча упереджене висвітлення у ЗМІ та прихована реклама («джинса») залишаються проблемою. ENEMO вважає недостатнім набір санкцій, який є у розпорядженні Національної ради з питань телебачення і радіомовлення (НРУТР).

Масштаб розгортання міжнародних місій з моніторингу виборів в Україні під час цих виборів було значно обмежено через пандемію COVID-19, що в свою чергу обмежило можливість подальшого збільшення рівня прозорості виборчого процесу.

Передумови

15 липня 2020 року Верховна Рада України призначила місцеві вибори, які було заплановано на 25 жовтня 2020 року. Громадяни України обирали мерів міст, сіл та селищ, а також членів до рад областей, районів, міст, районів у містах, сіл та селищ, на мандат терміном п'ять років. Ці місцеві вибори були першими, що відбулись згідно із новим Виборчим кодексом, який було прийнято у грудні 2019 року.

Ці вибори є особливо важливими для країни, враховуючи амбітний процес децентралізації, розпочатий у 2014 році, який суттєво збільшив повноваження та фінансові ресурси, виділені місцевим органам влади.

Глобальна пандемія COVID-19 створила несподівані виклики для всіх зацікавлених сторін (наприклад, логістичні виклики для спостерігачів за виборами та фізичні обмеження для проведення передвиборчої кампанії).

Через анексію Російською Федерацією Автономної Республіки Крим у 2014 році та конфлікт, що досі триває на Донбасі, вибори не проводились на територіях, які в даний момент не перебувають під контролем уряду. За рішенням Верховної Ради в 18 громадах Донецької та Луганської областей, які в даний час перебувають під контролем уряду, не було проведено вибори через проблеми, які стосуються безпеки. Це рішення позбавило виборчого права майже 480 000 громадян, завдавши шкоди інклюзивності виборів та позбавивши значної кількості потенційних виборців їх конституційного права голосу.

Нормативно-правова база та виборча система

А. Нормативно-правова база

Місцеві вибори в Україні насамперед регулюються Конституцією та Виборчим кодексом. Додатково, певні аспекти виборів регулюються іншими законами, такими як: Закон «Про Центральну виборчу комісію»; Закон «Про Державний реєстр виборців»; Закон «Про політичні партії в Україні»; Кодекс адміністративного судочинства; Кодекс про адміністративні правопорушення; Кримінальний кодекс України. Окрім того, ЦВК прийняла низку резолюцій, що регулюють процес.²

Виборчий кодекс України було прийнято у грудні 2019 року після кількох років переговорів та дискусій між громадянським суспільством, політичними партіями та іншими зацікавленими сторонами. Уніфікація виборчої нормативно-правової бази в Україні була важливою рекомендацією спостерігачів, експертів з виборів та інших зацікавлених сторін. Тому прийняття закону слід розглядати як важливий крок до впровадження реформ щодо подальшого посилення виборчого процесу. Надалі до Виборчого кодексу тричі вносилися зміни³ – у червні, липні та

² З початку виборчої кампанії з місцевих виборів ЦВК прийняла понад 247 резолюцій

³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-20#n109> ; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/720-20#n135>
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884-20#n2>

вересні 2020 року. У липні 2020 року Верховна Рада прийняла нові зміни до Виборчого кодексу, Кримінального кодексу та Кодексу про адміністративні правопорушення з метою забезпечення пропорційних санкцій за фальсифікації, пов'язані з виборами. Більше того, грошову заставу на місцевих виборах було зменшено.

Деякі позитивні особливості нещодавно прийнятих змін: нові відкриті виборчі списки партій до обласних, районних, районних у місті та міських рад, сільських та селищних рад із кількістю виборців 10 000 осіб та більше; обмеження паралельних систем вирішення виборчих спорів; полегшення процедур для виборців щодо зміни виборчої адреси; обов'язкова гендерна квота, що є кроком вперед до збільшення гендерного представництва.

ENEMO зазначає, що основну нормативно-правову базу, включаючи виборчу систему, було змінено значно менше ніж за рік до виборів, що суперечить позитивній міжнародній практиці.⁴ Спостерігачів ENEMO було проінформовано про те, що складність нового Виборчого кодексу та зміни до нього в останній момент призвели до неправильного тлумачення деяких положень та плутанини серед членів комісій та інших зацікавлених сторін.

Незважаючи на позитивні аспекти змін, лунала критика за невпровадження законодавчих процедур, спрямованих на захист проведення виборів в умовах пандемії COVID-19.⁵ Через спалах COVID-19 Верховна Рада не змогла прийняти законопроект № 4117, що регулює виборчий процес під час пандемії. Ці прогалини в законодавстві було компенсовано постановою Кабінету Міністрів⁶, що дозволила голосувати вдома виборцям з проблемами дихання та симптомами COVID-19. Постанова додатково надала право голосу пацієнтам у закладах охорони здоров'я та дозволила ДБК встановити заходи безпеки, включаючи перевірку стану здоров'я виборця⁷. Однак ENEMO вважає, що законодавчій базі не вдалося оперативно вирішити виклики та невизначеність, спричинені пандемією COVID-19.

ENEMO зазначає, що загалом існуюча законодавча база для місцевих виборів 2020 року забезпечує достатню основу для проведення виборів відповідно до міжнародних зобов'язань та стандартів, хоча залишається простір для вдосконалення системи шляхом подальшого врахування раніше сформульованих рекомендацій спостерігачів.

В. Виборча система

Країна складається з 24 областей, Автономної Республіки Крим та двох міст із “спеціальним статусом” (Київ та Севастополь). Кожна область далі поділяється на райони. У рамках

⁴ Кодекс належної практики Венеціанської комісії 2002 року: «Основні елементи виборчого права, зокрема власне виборча система, членство в виборчих комісіях та встановлення меж виборчих округів не повинні бути відкритими для внесення змін менше, ніж за рік до виборів, або мають бути закріплені в Конституції або на рівні вищому за звичайний закон»

⁵ У відповідь на зростаючу пандемію в країні ЦБК та інші зацікавлені сторони закликали законодавців встановити спеціальні заходи безпеки, щоб запобігти поширенню COVID-19 та ефективно забезпечити право голосу на місцевих виборах

⁶ Постанова від 22 липня 2020 р. № 641 «Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2»

⁷ Витрати, пов'язані із здійсненням протиепідемічних заходів у зв'язку з організацією та проведенням виборів, здійснювались за рахунок місцевих бюджетів (у тому числі резервних фондів цих бюджетів) без виділення додаткових коштів та належної фінансової підтримки. Після кількох вимог зацікавлених сторін, включаючи ЦБК, IFES, інших міжнародних та національних організації, Міністерствами були зроблені додаткові роз'яснення, менш ніж за тиждень до дня виборів

нещодавнього процесу децентралізації кількість районів зменшено з 490 до 136⁸. Подібним чином, 10900 суб'єктів, що представляють найнижчу ланку адміністративного поділу (селища, села та муніципалітети), було агломеровано загалом у 1407 нових об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

Місцеві вибори депутатів Верховної Ради Криму, депутатів місцевих рад та сільських, міських голів на тимчасово окупованих територіях Криму, міста Севастополя, в певних районах, містах, селищах Донецької та Луганської областей не відбуваються через анексію Криму Російською Федерацією та конфлікт, що триває на сході України.

Виборчий кодекс передбачає різні виборчі системи, залежно від кількості виборців територіальної громади, де проводяться вибори. Виборча система, за якою проводяться вибори депутатів міської, сільської, селищної ради чи міського голови, визначається кількістю виборців, які мають право голосу на відповідних місцевих виборах.

Для обрання голів застосовувалися системи відносної та абсолютної більшості, в залежності від кількості виборців. Система відносної більшості (first-past-the-post system) використовувалася для виборів голів у населених пунктах з кількістю виборців до 75.000. Оскільки для обрання мав бути лише один тур, кандидат мав набрати більше голосів, ніж інші кандидати (відносна більшість). Система абсолютної більшості (two rounds system) застосовувалася для виборів голів у населених пунктах з населенням понад 75.000 виборців. За даними ЦВК, система абсолютної більшості (two rounds system) використовувалася для місцевих виборів у 37 містах України.

Вперше для виборів до рад у населених пунктах, що налічують понад 10 тисяч виборців, було використано систему відкритих партійних списків для виборів місцевих депутатів, що надало виборцям можливість впливати на порядок кандидатів у списку шляхом преференційного голосування. За цією системою партія, яка отримує 5 відсотків голосів, братиме участь у розподілі посад у відповідних радах. Згідно з системою пропорційного представництва у відкритих списках, партії представлені списком кандидатів у багатомандатних округах, де виборці голосують за партію та кандидата з партійного списку. ТВК встановлює порядок кандидатів у кожному територіальному виборчому списку кожної партійної організації за результатами голосування. Кандидати, які досягли або перевищили 25 відсотків суми виборчої квоти⁹, розміщуються на початку територіального виборчого списку. Не допускаються кандидати - самовисуванці. Незалежні кандидати можуть брати участь лише у виборах міського голови та у виборах до рад в громадах, що мають до 10.000 виборців.

Для виборів членів рад у населених пунктах із кількістю виборців до 10.000 було використано систему відносної більшості (first-past-the-post). У кожному з виборчих округів має бути обрано не менше двох і не більше чотирьох членів ради. За цією системою могли брати участь як незалежні (самовисуванці), так і висунуті партією кандидати. Територія відповідної громади поділена на багатомандатні виборчі округи¹⁰. Відхилення від їх приблизної середньої кількості може бути не більше одного району. Із метою підтримання рівності голосів, Виборчий кодекс встановлює, що

⁸ Постанова Верховної Ради «Про утворення та ліквідацію районів» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX#Text>

⁹ Виборча квота встановлюється відповідно до статті 257 Виборчого кодексу

¹⁰ Приблизна середня кількість багатомандатних виборчих округів визначається як коефіцієнт, отриманий в результаті поділу кількісного складу відповідної ради на 3

відхилення кількості виборців у багатомандатному виборчому окрузі, створеному на території села, селища чи міста не може перевищувати 15 відсотків від приблизної середньої кількості виборців в окрузі.

Тому, основною відмінністю від раніше використовуваної виборчої системи є наявність відкритих партійних списків кандидатів на пропорційних виборах. Деякі співрозмовники вважали, що серед виборців може бути плутанина, адже ця система вимагає широкої інформаційної кампанії для виборців, якої не було проведено. Також, на відміну від місцевих виборів 2015 року, коли гендерну квоту було введено, але не було механізму її забезпечення, нещодавно прийнятий Виборчий кодекс встановив обов'язкову гендерну квоту для списків кандидатів, як суттєву передумову для реєстрації партійного списку для місцевих виборів¹¹. Політичні партії повинні були забезпечити у виборчих списках, щоб і чоловіки, і жінки (не менше двох кандидатів від кожної статі) були присутніми у кожній п'ятірці кандидатів (місця від першого до п'ятого, від шостого до десятого, тощо). Не менше ніж 40 відсотків кожної статі мали бути висунуті. Однак, у менших громадах (села та селищах, де менше 10 000 виборців), партії повинні були забезпечити висунення не менше 30 відсотків осіб кожної статі від загальної кількості кандидатів у відповідну раду.

Виборча адміністрація

Підготовку та проведення місцевих виборів здійснюють три рівні виборчої адміністрації, які представлені Центральною виборчою комісією (ЦВК), територіальними виборчими комісіями (ТВК) та дільничними виборчими комісіями (ДВК). У цілому, місцеві вибори, що відбулися 25 жовтня 2020 року, провели 1642 ТВК та 29084 ДВК.

ЦВК проводила щоденні засідання з метою реагування на виклики, які виникали. Засідання комісії транслювались у прямому ефірі в режимі онлайн, а прийняті рішення публікувались після завершення засідань. Загалом орган продемонстрував високий рівень прозорості та професіоналізму, а представники ЕНМО висловили довіру до його об'єктивності.

Виборчі комісії нижчого рівня (ТВК та ДВК) було сформовано відповідно до встановлених законодавством строків, тоді як ЦВК також проводила інші заходи щодо підготовки виборів із дотриманням положень закону, незважаючи на численні труднощі. Недостатнє фінансове забезпечення заходів безпеки на тлі пандемії стало серйозним викликом для ЦВК під час підготовки до виборів. Для цього необхідно було врахувати кількість заражених людей, високі ризики розповсюдження вірусу та його наслідки в контексті виборів, а також виклики, з якими стикнулись члени ТВК/ДВК, і які вже зазнали високого ризику зараження під час виконання службових обов'язків. ЕНМО оцінює, що ЦВК оперативно¹² передавала питання відповідним

¹¹ Законодавчі норми вимагають мінімальний відсоток осіб кожної статі серед кандидатів, що не слід розглядати як такі, що суперечать принципу рівного виборчого права, якщо вони мають конституційну основу. Кодекс Належної практики у виборчих справах (CDL-AD (2002) 023 rev), пункт I.2.5.

¹² Постанова ЦВК №158 від 4 серпня 2020 року «Про пропозиції робочої групи з розробки рекомендацій та заходів, спрямованих на запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19». Постанова ЦВК №257 від 14 вересня 2020 року «Про Пропозиції щодо законодавчого врегулювання особливостей організації підготовки та проведення виборів у період дії карантину, устанавленого з метою запобігання поширенню на території України особливо небезпечних і небезпечних інфекційних захворювань, та вдосконалення окремих положень виборчого законодавства»

зацікавленим сторонам у межах її повноважень, висловлюючи при цьому глибоке занепокоєння та вимагаючи прийняття та здійснення невідкладних заходів¹³ щодо охорони здоров'я суспільства.

Окрім того, враховуючи нещодавню виборчу реформу та багато законодавчих невизначеностей, ЦВК пододала прогалини у законодавстві, надаючи додаткові роз'яснення до положень Виборчого Кодексу, головним чином щодо порядку проведення дня голосування.

ENEMO зазначає, що ЦВК була обтяжена значною кількістю подань на заміну членів ТВК¹⁴ із різних причин, включаючи запити політичних партій та хвороби членів комісій. У деяких випадках ЦВК достроково припиняла повноваження ТВК через порушення Виборчого кодексу¹⁵. Існують занепокоєння щодо великої кількості заміни, у тому числі протягом тижня до дня голосування, оскільки це могло вплинути на рівень підготовленості членів комісії до процесу проведення виборів.

Навчання членів ТВК та ДВК проводилось ЦВК¹⁶ в онлайн режимі протягом вересня та жовтня. Скарг на зміст навчання не надходило, але факт того, що навчання проводилося онлайн, означав, що присутність та участь слухачів не була гарантована. Окрім того, враховуючи зміни до закону, недостатній досвід багатьох членів комісій, проблеми з комп'ютерною грамотністю та навіть якість мережі Інтернет у сільських місцевостях, навчання було сприйняте як складне та недостатнє. Це викликало стурбованість деяких зацікавлених сторін щодо рівня готовності ТВК та ДВК до дня голосування та складного підрахунку голосів і встановлення підсумків голосування.

Загалом, згідно з висновками спостерігачів ENEMO, щ обули підтверджені також й іншими учасниками, основними викликами для ТВК та ДВК були недостатнє виділення коштів, необхідних для забезпечення заходів безпеки на тлі пандемії, часті заміни членів ТВК і ДВК та недостатня підготовка через зміни в законодавстві, особливо щодо вирішальних процедур підрахунку голосів та встановлення підсумків голосування. Незважаючи на всі виклики, робота та професіоналізм членів ТВК у період підготовки виборів, в цілому були позитивно оцінені спостерігачами у більшості випадків.

Спостерігачі ENEMO повідомили про проблеми, з якими стикнулися ДВК, у зв'язку з ускладненими процедурами підрахунку голосів та заповненням протоколів, встановленими новим законодавством, відсутність досвіду та недостатню підготовку членів ДВК.

Процес встановлення підсумків голосування було уповільнено через численні відхилення протоколів ТВК та їх проханнями виправити протоколи. Спостерігачі ENEMO повідомили, що багато членів ДВК стояли в черзі перед ТВК (заходів безпеки на тлі пандемії дотримано не було), оскільки виникли технічні проблеми із введенням даних до єдиної інформаційно-аналітичної системи "Вибори", що уповільнило весь процес.

¹³ Постанова ЦВК №364 від 10 жовтня 2020 року «Про невідкладні заходи щодо створення належних умов для безпечної організації та проведення голосування».

¹⁴ Станом на 23 жовтня 2020 року Комісія припинила повноваження 4 988 членів територіальних виборчих комісій. З них – 330 голів ТВК, 287 заступників голів ТВК, 349 – секретарів ТВК, 4 022 – членів ТВК.

¹⁵ Міська ТВК Одеського району Одеської області.; Івано-Франківська обласна ТВК.

¹⁶ у співпраці з Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES).

Реєстрація виборців

Реєстрація виборців в Україні відбувається за пасивним принципом, а списки виборців формують із централізованого Державного реєстру виборців і включають усіх громадян, які до дня виборів досягли 18 років, крім осіб, які були позбавлені права голосу чи дієздатності за рішенням суду через розумові або психічні розлади. Дані щодо загальної кількості виборців оновлюються щомісяця та є загальнодоступними на веб-сайті ДРВ¹⁷.

Загальне виборче право та право голосу передбачені в Україні. Однак майже півмільйона українських виборців були позбавлені права голосу на цих виборах через рішення Верховної Ради не проводити вибори у 18 громадах Донецької та Луганської областей через проблеми безпеки, викликані конфліктом, що триває на східних територіях України та Автономній Республіці Крим.

В Україні зареєстровано 1.450.320 внутрішньо переміщених осіб¹⁸ (ВПО), переважно переміщених із Криму, Донецької та Луганської областей. Вони складають приблизно 4% від усіх виборців в Україні. Схвальним є те, що для забезпечення виборчого права ВПО, а також трудових мігрантів та громадян без реєстрації (загалом приблизно 5,5 млн. виборців), ЦВК внесла необхідні зміни¹⁹ задля забезпечення включення цих груп виборців до виборчого процесу та спрощення процедури реєстрації. Вперше для отримання права голосу адреса зареєстрованого місця проживання виборця та адреса фактичного місця проживання не повинні були збігатися. Вищезазначені групи виборців мали можливість змінити свою виборчу адресу за допомогою подання заяви он-лайн чи особисто (або уповноваживши іншу особу). До 10 вересня 2020 року близько 100 000 виборців змінили свої виборчі адреси.

Однак варто зазначити, що спрощення процедур зміни виборчої адреси може як і сприяти участі у виборах, так і підвищити потенційну загрозу зловживань та маніпуляцій. Незважаючи на спрощення процедури включення виборців по суті, це збільшує випадки багаторазової реєстрації виборців за однією адресою та викликає зловживання зі сторони кандидатів, які мобілізують виборців змінити виборчі адреси з метою отримання додаткової підтримки. ЦВК звернулася до Національної поліції стосовно значної кількості змін виборчих адрес у певних територіальних громадах з метою перевірки дотримання закону.

Схвально, що ЦВК вжила додаткових заходів стосовно забезпечення умов голосування для виборців, які перебувають на карантині чи самоізоляції для реалізації їх виборчого права. Особи, які мають підтверджений випадок захворювання на COVID, могли проголосувати на місцевих виборах вдома, за умови подачі заяви до 23 жовтня включно.

Висування та реєстрація кандидатів

¹⁷ Загальна кількість включених виборців складала 35 265 503 станом на 20 вересня 2020 року.

¹⁸ [УВКБ ООН Україна](#), від 20 липня 2020 року.

¹⁹ [Постанова ЦВК №103](#) від 11 липня 2020 «Про Порядок визначення виборчої адреси виборця, який не має зареєстрованого місця проживання».

Процес реєстрації кандидатів розпочався 15 вересня і тривав до 24 вересня. Загалом у країні зареєстровано 194 політичні партії. У середньому шість кандидатів конкурували за виборче місце²⁰, роблячи виборчий процес конкурентним і надаючи виборцям широкий спектр можливостей політичного вибору.

Усі громадяни України, які мають право голосу, можуть бути кандидатами, за винятком громадян, які мають судимість за вчинення тяжкого злочину, злочину проти виборчих прав громадян або корупцію. Виборчий кодекс дозволяє лише незалежним кандидатам брати участь в перегонах на посаду міського голови, а також на посаду депутатів міських, сільських та селищних рад, де проживає до 10.000 виборців; на виборах, що проводяться за пропорційною системою з відкритими списками, право висувати кандидатів мають лише місцеві партійні осередки. Це обмеження на висунення незалежних кандидатур суперечить міжнародним стандартам²¹.

Фінансова застава має сплачуватися місцевими осередками партій та незалежними кандидатами і варіюється залежно від типу виборчої кампанії та чисельності громади²². Недавні зміни до Виборчого кодексу значно зменшили обсяг фінансової застави і були схвалені співрозмовниками ENEMO. Однак виборчим кодексом було введено заставу для кандидатів, які балотуються в депутати селищних, сільських та міських рад (з менш ніж 10.000 виборців). Це нововведення було визнане як надмірне деякими співрозмовниками ENEMO і таким, що перешкоджає балотуванню дрібнішим кандидатам та дрібним партіям.

Виборчий кодекс передбачає, що висунення кандидатів повинно проводитися під час зборів чи конференцій, проведених відповідними політичними партіями, з попереднім повідомленням ТВК та інформацією, опублікованою на веб-сайті політичних партій. Співрозмовники ENEMO висловили занепокоєння з приводу того, що вимоги щодо повідомлення часто ігнорувалися політичними партіями, а проведення заходів щодо висунення кандидатур проводилося в закритому режимі. Відсутність прозорості зменшила легітимність даного процесу та призвела до численних звинувачень щодо необ'єктивного розподілу місць у партійних списках.

Загалом процес реєстрації був добре проведеним та інклюзивним. Однак ТВК відхилили низку списків, здебільшого через технічні помилки, що свідчить про нерозуміння нещодавно прийнятого Виборчого кодексу політичними партіями та кандидатами. Варто відзначити, що нове положення щодо гендерних квот породило плутанину як серед політичних партій, так і серед виборчих органів. Ряд політичних партій не дотрималися цієї вимоги, оскільки ТВК досить часто реагували несвоєчасно. Кандидати та політичні партії не завжди мали можливість виправити технічні помилки і їм доводилось звертатися до суду (див. розділ Скарги та апеляції). Хоча більшість списків, відхилених з технічних підстав, було зареєстровано ТВК за рішеннями судів, агітаційний період було скорочений для цих кандидатів.

²⁰ Загалом по всій країні було зареєстровано 271 362 кандидати, загалом на 43 492 місця на вибір. За підрахунками організації «ОПОРА», найбільшу кількість кандидатів висунули «Слуга народу» (10,9% від усіх кандидатів), «Батьківщина» (10,5%), «За майбутнє» (9,8%), «Європейська Солідарність» (8,4%), «Опозиційна Платформа» - За Життя» (7,1%). Переважна більшість кандидатів у мери балотувалися самостійно (37,1%).

²¹ Параграф 7 Копенгагенського документа, що гарантує право громадян шукати політичну чи державну посаду індивідуально, або як представники політичних партій чи організацій, без дискримінації.

²² Фінансові застави становлять від 20% мінімальної заробітної плати (кандидати, які балотуються в селищну, сільську чи міську раду в громадах, що мають менше 10 000 виборців), до 4 мінімальних зарплат на 90 000 виборців (кандидати, які балотуються в ради області, району, міста, району міста, міста з більш ніж 10 000 виборців та мерами міст з понад 75 000 виборців).

Виборча кампанія та фінансування кампанії

А. Виборча кампанія

Виборча кампанія офіційно розпочалася після реєстрації політичних партій та кандидатів на рівні ТВК (між 15 і 24 вересня 2020 р.) і закінчилася у п'ятницю перед днем виборів, опівночі (23 жовтня 2020 р.). Однак, велика кількість політичних партій розпочала агітацію ще до реєстрації своїх кандидатів²³. Передчасна агітація спостерігалася з червня 2020 року, коли політичні партії вели агітацію у соціальних мережах, через білборди та рекламу, що призвело до неконкурентних умов та порушило вимогу щодо належного та повного звітування про витрати на кампанію.

На кампанію вплинули обмеження, пов'язані з розповсюдженням COVID-19, обмежуючи можливості для проведення масштабних зборів у регіонах, які найбільше постраждали від пандемії. Зважаючи на це, кампанія була досить стриманою, її інтенсивність дещо зросла протягом останнього тижня перед днем виборів. Кандидати сконцентрували свої зусилля на соціальних мережах (Facebook, Instagram, Youtube) та додатках для обміну повідомленнями (Viber, Telegram), де ділилися своїми програмами. Це, в свою чергу, викликає занепокоєння щодо виборців, які не є активними користувачами цифрових платформ, і отримали менше інформації порівняно з попередніми виборчими процесами; таким чином це обмежує їхню здатність зробити усвідомлений політичний вибір.

Традиційні засоби агітації все ще використовувались більшістю політичних партій, проте в більш обмеженій мірі, на відміну від попередніх виборчих кампаній. Спостерігались «передвиборчі намети», розповсюдження листівок, поквартирна агітація, невеликі збори, плакати та білборди, переважно у міських районах. Найпомітнішими та найактивнішими партіями в масштабах всієї країни були «Слуга народу», «Європейська Солідарність», опозиційна платформа «За Життя», «Наш Край», «За майбутнє», «Голос» та «Пропозиція», а також партії, які було представлено в різних областях на регіональному рівні. Передвиборча агітація партій здебільшого стосувалася місцевих проблем, з акцентом на питаннях охорони здоров'я, враховуючи контекст пандемії.

Політична атмосфера була досить спокійною протягом перших тижнів передвиборчої агітації, але вона значно погіршилася за два тижні до дня голосування. Відбулася²⁴ низка погроз та жорстоких нападів на кандидатів та прихильників, що призвело, в одному з випадків, до смерті²⁵ кандидата. Повідомлялося²⁶ про низку випадків нападу на штаб партії та знищення транспортних засобів

²³ Найбільше виділялися серед інших Слуга народу, Європейська солідарність, Батьківщина, Опозиційна платформа - За життя, За майбутнє. За даними ОПОРИ, 70 партій брали участь у "передвиборчій агітації" по всій країні.

²⁴ Напади на кандидатів відбулися у Дніпровській, Кіровоградській, Харківській, Херсонській, Київській, Львівській, Полтавській та Сумській областях. Погрози (включаючи погрози смертю) щодо кандидатів повідомлялося у Києві, Хмельницькому, Кременчуці та Вінниці. Постраждали кандидати належали до "Європейської солідарності", "Слуги народу", "Опозиційної платформи - За життя", "Наша земля" та партії Шарія.

²⁵ У Закарпатській області кандидат від опозиційна платформа "За життя" Павло Седляр помер 8 жовтня після жорстокого побиття опонентами.

²⁶ Були зафіксовані атаки на головний офіс партія «Слуга Народу» (Чернівецька обл), Опозиційна платформа «За Життя» (Харківська, Сумська, Житомирська області) Зниження транспортних засобів було зафіксовано в Одесі, Харкові, Миколаєві, Рівне, Львові та Запоріжжі.

кандидатів. Знищення агітаційних матеріалів (білбордів, передвиборчих наметів) було досить поширеною практикою по всій країні і торкнулося всіх основних політичних партій.

Більшість співрозмовників ENEMO висловили занепокоєння щодо зловживання адміністративним ресурсом державними службовцями та діючими посадовими особами. Тоді як Виборчий кодекс передбачає, що члени державних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування не мають права проводити агітацію під час виконання своїх службових обов'язків, президент Володимир Зеленський, разом із кількома главами областей, брав активну участь у просуванні кандидатів від своєї партії (“Слуга народу”) під час участі в офіційних заходах, надаючи неправомірну перевагу цим кандидатам²⁷. Оголошення президента Зеленського щодо проведення всенародного опитування, профінансоване його політичною партією, в останню хвилину до початку виборів, проведене перед дільницями в день виборів, може розглядатися як непряма агітація. Ці дії були широко критиковані співрозмовниками ENEMO, як з політичних партій, так і з організацій громадянського суспільства.

Усі спостерігачі та співрозмовники²⁸ ENEMO повідомляли про проблему систематичного зловживання службовими повноваженнями. За декілька тижнів до проведення виборів спостерігачами²⁹ ENEMO також було задокументовано випадки³⁰, коли чинні мери міст використовували соціальні або інфраструктурні програми, що фінансуються за рахунок державних коштів, як інструменти проведення своєї виборчої кампанії. Представники влади використовували муніципальні інформаційні документи, для того щоб просувати свої досягнення та кандидатури³¹ і певна кількість кандидатів повідомили, що їм не надали рівного доступу до засобів для проведення агітації (наприклад, рекламних щитів)³². Зрештою, місія отримала достовірні підтвердження тиску на державних службовців для голосування за діючих посадових осіб³³.

Новий Виборчий кодекс містить більш широке визначення поняття “підкуп виборців”, яке забороняє будь-які подарунки (у вигляді грошей або інших матеріальних цінностей) від політичних партій, кандидатів, а також благодійних організацій. Нещодавно було внесено зміни до Кримінального кодексу України, які посилили санкції, пов'язані з цим типом порушення. Однак вдосконалення законодавчої бази не призвело до відчутного зменшення кількості випадків даного порушення. ENEMO та місцеві спостерігачі повідомляли про кілька випадків підкупу виборців. У цьому контексті здебільшого йдеться про підкуп виборців через видачу продуктових наборів безпосередньо самими кандидатами, або благодійними організаціями, тісно пов'язаними з політичними партіями³⁴. Політичні партії та кандидати також пристосувались до нових реалій,

²⁷ Протягом серпня та вересня в усіх областях України (крім Києва, Донецька, Луганської та Автономної Республіки Крим) були організовані офіційні заходи для презентації майбутніх стратегій розвитку регіонів. Всі заходи відвідав президент України, високопосадовці включаючи: в більшості випадках губернатора області і були використані як можливість представити головних кандидатів від партії “Слуга Народу”, перед офіційним початком електоральної кампанії.

²⁸ Згідно з підрахунками, зробленими ОПОРА, 70% чинних мерів балотуються на переобрання.

²⁹ Кілька прикладів включають: роздачу пакунків з продуктами харчування та ліками пенсіонерам (Одеса) ремонт доріг та вулиць в останню хвилину (Чернівецька, Львівська, Запорізька області); розподіл грошових субсидій малозабезпеченим сім'ям (Харківська область); безкоштовні медичні огляди (Мелітополь); широко розрекламовані урочисті відкриття нових державних закладів (наприклад, медична клініка в Одесі, басейн у Мелітополі)

³⁰ Повідомляють спостерігачі ENEMO в Івано-Франківській, Харківській, Черкаській, Чернівецькій областях

³¹ Повідомляють спостерігачі ENEMO у Київській, Кіровоградській та Сумській областях.

³² Повідомляється в Києві та Харківській області.

³³ Про такі випадки повідомляється в Дніпропетровській, Тернопільській, Хмельницькій та Сумській областях.

³⁴ Роздача пакунків з продуктовими наборами та ліками та інші види подарунків (включаючи екскурсії в інші міста, прогулянки на повітряній кулі чи мікрохвильові печі) були задокументовані спостерігачами ENEMO у Черкаській, Чернівецькій, Харківській, Херсонській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Тернопільській, Вінницькій та Запорізькій областях. 14 жовтня (День

пов'язаних з пандемією та надавали виборцям дезінфікуючі засоби, маски, антисептики, а також пропонували потенційним виборцям³⁵ безкоштовне медичне страхування або безкоштовні медичні консультації. Про один випадок нібито прямого підкупу виборців, організованого головою ДВК, повідомила поліція у м. Одеса³⁶.

Спостерігачі ENEMO відзначили обмежену кількість випадків порушення періоду тиші передвиборчої кампанії. Вони виражалися в вигляді плакатів, листівок та нових рекламних щитів, встановлених напередодні дня виборів³⁷.

В. Фінансування виборчої кампанії

Норми прийняті з 2015 року, включаючи закон “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції”, значно покращили структуру фінансування виборчих кампаній, збільшивши прозорість та підзвітність. Однак занепокоєння щодо належного ставлення до положень та механізмів правозастосування зберігається.

Виборчий кодекс передбачає три джерела фінансування виборчих кампаній на місцевих виборах: внески від політичних партій та кандидатів та пожертви від приватних осіб³⁸. Також кодекс забороняє пожертви від іноземців, юридичних осіб (наприклад, бізнесу), а також анонімні пожертви. Однак кілька співрозмовників ENEMO підкреслили, що ці положення можна легко обійти, враховуючи те, що кандидати та політичні партії можуть вносити кошти у свої агітаційні фонди без будь-яких обмежень та без необхідності розкривати походження коштів³⁹. Виборчий кодекс не передбачає жодної верхньої межі щодо витрат на передвиборчу кампанію. Співрозмовники ENEMO підкреслили, що встановлення такої межі змогло б допомогти встановити більш чіткі та рівні правила гри для всіх.

Місцеві осередки політичних партій та окремі кандидати мали відкрити спеціальні банківські рахунки для агітаційних цілей. Однак кандидати, які не передбачають ніяких витрат чи пожертв, не зобов'язані відкривати будь-який банківський рахунок. Спостерігачі ENEMO зустрілися зі значною кількістю кандидатів, які заявляли, що проводять кампанії без витрат, викликаючи

захисника України) велика кількість кандидатів організували святкові заходи з роздачею їжі та алкогольних напоїв. Така практика була зареєстрована майже у кожній області.

³⁵ Політична партія "Наш край" запропонувала безкоштовне медичне страхування у кількох областях (Дніпропетровськ, Запоріжжя); Ряд політичних партій, серед яких "Довіряй справам" (Одеса), Соціал-Демократична партія (Полтава) та "Сила і честь" (Вінниця), пропонували безкоштовні медичні консультації.

³⁶ Наприклад, голова Уманської міської ТВК висловив занепокоєння щодо діяльності партії "За Майбутнє". Місцеве відділення політичної партії не відкрило жодного банківського рахунку, хоча кандидати активно проводили агітацію (використовуючи листівки, білборди) по всьому місту.

³⁷ Такі випадки були задокументовані, наприклад, у Полтавській, Рівненській та Чернівецькій областях, до яких були залучені партії Слуга Народу, Європейська Солідарність, Батьківщина, Свобода, Пропозиція, Громадський контроль та Партія простих людей Сергія Капліна.

³⁸ Хоча пожертви приватних осіб обмежені 10 мінімальними зарплатами (приблизно 47 000 грн.), Кандидати та політичні партії можуть зробити внесок у свій виборчий фонд без обмежень.

³⁹ Кандидатка в Полтавській області визнала, що приватні особи зробили пожертви її політичній партії, яка потім перерахувала пожертви до її виборчого фонду. Ця практика дозволила донорам перевищити межу, встановлену Виборчим кодексом.

підозри щодо “тіньового фінансування”, причому партії та кандидати не відкривали банківські рахунки, щоб уникнути зобов’язань⁴⁰ щодо фінансової звітності.

Місцеві осередки політичних партій та кандидати, які беруть участь у виборчому процесі, повинні надати два фінансові звіти, що містять всю інформацію про доходи та витрати⁴¹ передвиборчої кампанії. Обидва звіти мають бути подані до ТВК, які відповідають за перевірку документів, та мають повідомити Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) або поліцію у разі виявлення порушень. Для покращення професійних навичок членів ТВК проводились навчальні програми, незважаючи на те, що успішність таких заходів була відносно невеликою⁴². Велика кількість ТВК повідомили, що не мають достатньо часу та ресурсів для належного вивчення проміжних фінансових звітів, поданих за п’ять днів до дня виборів. До того ж, зберігаються великі занепокоєння щодо їхньої спроможності та готовності ретельно вивчати підсумкові фінансові звіти.

У виборчому кодексі зазначено, що всі фінансові звіти мають бути опубліковані за можливості⁴³ онлайн, що засвідчує суттєвий прогрес у контексті прозорості. Однак більшість ТВК не мають веб-сайтів і виглядали збентеженими в питанні належного використання каналу для онлайн публікації. На практиці дуже обмежену кількість проміжних фінансових звітів було опубліковано в Інтернеті, більшість з них була доступною для громадського контролю тільки в приміщенні ТВК.

Медіа

Конституція гарантує свободу слова, право на інформацію, забороняє цензуру, а наклеп є цивільним правопорушенням. Нормативно-правова база щодо медіа забезпечує загальні передумови для свобод засобів масової інформації. Медіапростір є різноманітним, враховуючи розповсюдження засобів масової інформації, що надають виборцям доступ до широкого кола інформації. Однак приналежність медіа обмеженій кількості осіб із власними економічними та політичними інтересами має значний вплив на журналістів, чим обмежує різноманітність точок зору у ЗМІ та впливає на здатність виборців робити справді обґрунтований вибір. Через ці основні проблеми місія виявила, що в деяких областях кандидати не мали рівних можливостей для представлення своїх програм.

Українські громадяни все частіше звертаються до Інтернету як до головного джерела новин та інформації. Додатковою причиною цьому послужили обмеження ведення передвиборчої агітації через COVID-19. Уперше соціальні мережі є основним джерелом інформації: 68 відсотків громадян звертаються до соціальних мереж за новинами. Це демонструє збільшення з 53 відсотків

⁴⁰ Наприклад, голова Уманської міської ТВК висловив занепокоєння щодо діяльності партії "За Майбутнє". Місцеве відділення політичної партії не відкрило жодного банківського рахунку, хоча кандидати активно проводили агітацію (використовуючи листівки, білборди) по всьому місту.

⁴¹ Політичні партії та окремі кандидати повинні скласти проміжний звіт не пізніше ніж за 5 днів до дня виборів, а остаточний звіт - не пізніше семи днів після дня виборів за шаблоном, наданим ЦВК. Нещодавно ЦВК оновила шаблон, включивши витрати на проведення інтернет кампаній, що стало помітним покращенням з огляду на зростаючу важливість агітації в мережі.

⁴² Загалом, тренери повідомили про обмежений інтерес учасників до питань фінансування виборчих кампаній

⁴³ Виборчий кодекс визначає, що фінансові звіти повинні бути опубліковані на веб-сайті відповідної ТВК (за наявності), веб-сайті місцева рада (за наявності) та веб-сайт відповідних регіональних органів Центральної виборчої комісії, або в інший спосіб визначається нею.

у 2019 році, тоді як використання телебачення зменшилось із 77 відсотків у 2019 році до 66 відсотків. Рівень довіри як до національних, так і до регіональних ЗМІ знизився в усіх медіа категоріях порівняно з попередніми роками. Суспільне телебачення і радіомовлення України (суспільний мовник), хоча і є інформативним та збалансованим, не розглядається як адекватна противага приватним медіа, головним чином через низькі рейтинги.

Більшість співрозмовників визначили дезінформацію ключовою загрозою виборчому процесу, що перешкоджає виборцям отримати правдиву інформацію про кандидатів, їхні програми та вибори загалом. *Джинси*⁴⁴ також була сильно помітною у передвиборчій період на всіх рівнях. На основі даних, наданих ІМІ⁴⁵, найчастішими замовниками *джинси* в Інтернет-ЗМІ 20 регіонів України виступали політичні партії (40 відсотків випадків), а за ними йшли політики місцевого рівня (37 відсотків випадків)⁴⁶.

Агітація переважно проводилася в цифровому просторі, причому для прямого спілкування з виборцями учасники виборчої кампанії здебільшого використовували Facebook та закриті групи обміну повідомленнями, такі як Telegram та Viber. Агітація в Інтернеті стартувала значно раніше офіційного початку виборчої кампанії. Кілька співрозмовників підняли питання про незареєстровані та недоступні для перевірки витрати партій та кандидатів у соціальних мережах. Як повідомляється, вони витратили понад 2,5 мільйона доларів США⁴⁷ на рекламу у Facebook до завершення реєстрації в ЦВК. ENEMO зазначає, що вони не мають юридичного зобов'язання звітувати про ці витрати.

1 жовтня ЦВК ухвалила Постанову⁴⁸ про форми фінансових звітів про надходження та використання коштів виборчих фондів, що спонукає партії та кандидатів звітувати про витрати в Інтернеті. Однак, враховуючи недостатність правового регулювання політичної реклами, а також зобов'язання, що всі витрати з виборчих фондів мають бути обґрунтовані рахунками, отриманими від соціальних мереж, усі співрозмовники зазначали, що цей обов'язок не буде виконаний учасниками.

Поведінка медіа під час виборчих кампаній регулюється Виборчим кодексом, який зобов'язує державні та приватні мовники висвітлювати кампанію із забезпеченням рівних та неупереджених умов для всіх учасників процесу, і дозволяє їм самостійно визначати обсяг ефірного часу, який буде виділено на висвітлення виборчого процесу. Платна агітаційна реклама дозволена в державних та приватних медіа і має бути чітко маркована. Щоб вибори були прозорими та повністю інклюзивними, медіа зобов'язані забезпечувати збалансоване висвітлення всіх кандидатів.

ENEMO зазначає, що ці принципи, передбачені Законом, не дотримувались у повному обсязі в період передвиборчої кампанії. Ключовим питанням є прихована політична реклама в регіональних медіа, переважно в друкованих ЗМІ, яка зазвичай не містить належного маркування.

⁴⁴Замаскований та неправильно маркований платний політичний матеріал.

⁴⁵ НГО Інститут масової інформації

⁴⁶<https://imi.org.ua/monitorings/sluga-narodu-i-mistsevi-partiyyi-osnovni-zamovnyky-politychnoyi-dzhynsy-v-20-regionah-ukrayiny-i35739>

⁴⁷ ЧЕСНО, Понад 2,5 млн \$ витратили політики на рекламу у Facebook до завершення реєстрації в ЦВК

<https://www.chesno.org/post/4249/>

⁴⁸ ЦВК, № 324 Про форми фінансових звітів про надходження та використання коштів виборчих фондів місцевих організацій політичних партій, кандидатів у депутати, кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови, порядок їх складання та проведення аналізу.

Такі агітаційні матеріали містять ознаки прихованої реклами, включно зі згадками імені потенційного кандидата в заголовку, а також публікацію фотографій та статей, написаних у позитивному ключі.

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення (НРУТР) має ліцензувати українські мовники. Друкованим ЗМІ необхідно зареєструватися лише в Міністерстві юстиції, тоді як до Інтернет-медіа немає реєстраційних вимог⁴⁹. НРУТР є органом, уповноваженим наглядати за дотриманням медіа законодавчих вимог та розглядом скарг, пов'язаних із медіа.

Національна рада створила Робочу групу для моніторингу виконання виборчого законодавства мовниками під час кампанії Місцевих виборів у депутати місцевих рад, міських голів⁵⁰. Робоча група аналізувала поширену медіа інформацію, пов'язану з виборчою кампанією, на основі свого внутрішнього моніторингу, та розглядала звернення та скарги юридичних та фізичних осіб щодо порушень. Однак наявна законодавча база не надає достатньої можливості НРУТР адекватно реагувати та запобігати медіа порушенням у передвиборчий період через недосконалість санкційних механізмів, а також нестачу чітких визначень порушень.

НРУТР зафіксувала низку порушень, переважно щодо прихованої агітації, а також розміщення або розповсюдження агітаційних матеріалів, які не були марковані відповідно до вимог Кодексу. У кількох випадках співрозмовники та довготермінові спостерігачі відзначали, що медіа не забезпечують рівні можливості для всіх учасників. Деякі скарги подавались до місцевих судів, а також до НРУТР⁵¹. Було призначено перевірки деяких каналів для дослідження порушень, але ці порушення продовжились.

Гендерне представництво

Позитивним є те, що Виборчий кодекс запровадив обов'язкову гендерну квоту, за якою політичні партії мають включати принаймні по дві жінки до кожної групи з п'яти кандидатів у партійних списках, що є значним кроком на шляху до кращого представництва жінок у політиці на місцевому рівні. 44,82 відсотка кандидаток були зареєстровані у виборчих списках до місцевих рад.⁵²

Однак ENEMO зазначає, що низка партійних списків не відповідала гендерним вимогам, адже деякі списки, що не відповідали цій вимозі, все одно було зареєстровано ТВК або судами після їх відхилення ТВК.⁵³ Низка співрозмовників ENEMO поділяли занепокоєння щодо включення жінок як «технічних кандидатів» до партійних списків, при цьому жінки або знімали свої кандидатури після завершення процесу реєстрації, або навмисно надавали недостатньо документації, аби ТВК їх відхилили.⁵⁴

⁴⁹ Із 2016 року після прийняття Закону про прозорість медіа власності, мовники зобов'язані розкривати інформацію про право власності та регулярно надавати оновлення щодо цієї інформації Національній раді, яка робить дані доступними на своєму веб-сайті.

⁵⁰ <https://www.nrada.gov.ua/zatverdzheno-sklad-robochoyi-grupy-z-naglyadu-za-dotrymannyam-zmi-zakonodavchih-vymog-pid-chas-mistsevyh-vyboriv/>

⁵¹ Звернення до суду кандидата у мери Кривого Рогу Дмитра Шевчика щодо каналу «Рудана».

⁵² <https://www.cvk.gov.ua/novini/golosuvannya-na-mistsevih-viborah-trivaie-u-shtatnomu-rezhimi.html>

⁵³ Див. Розділ Скарги та апеляції

⁵⁴ Такі випадки спостерігались у місті Києві, Київській області, Житомирі.

Жінки залишаються в основному недостатньо представленими на виборах мерів і складають 16,42 відсотка кандидатів. ENEMO також зазначає, що гендерні проблеми здебільшого відсутні в агітаційних повідомленнях та на платформах кандидатів. Декількома спостерігачами ENEMO повідомлялося про "чорний PR", спрямований на кандидаток, та жінконенависницькі повідомлення.⁵⁵ Також було відзначено мову ворожнечі, спрямовану на ЛГБТК спільноту.⁵⁶

Також було зазначено, що 5 із семи членів ЦВК — жінки, а також, за даними ЦВК, 73,67% членів комісій в ТВК - жінки.

Національні меншини

Україна є багатонаціональною країною⁵⁷. Однак чинне законодавство не передбачає жодних спеціальних заходів щодо сприяння представництву національних меншин у політичному житті.

Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» робить українську єдиною мовою для проведення виборів. Усі офіційні виборчі матеріали (бюлетені для голосування тощо) виготовляються українською мовою. Спостерігачі ENEMO повідомили про декілька протестів, організованих проти цього закону, включаючи заклики до бойкоту виборчого процесу від представників румунської громади.⁵⁸

Національні меншини все ще могли користуватися своєю мовою в період передвиборчої кампанії. Спостерігачі ENEMO повідомили про низку агітаційних заходів та агітаційних матеріалів, вироблених російською (Чернігівська, Харківська, Кіровоградська, Одеська, Вінницька, Запорізька, Житомирська області), угорською (Закарпатська область), румунською (Чернівецька область) мовами.

ENEMO зазначає, що деякі національні меншини особливо недостатньо представлені у виборчому процесі (наприклад, члени ромської громади).

Інклюзія людей з інвалідністю

Виборче законодавство України гарантує право голосу особам з порушенням здоров'я (у зв'язку з інвалідністю, тимчасовим розладом здоров'я, віком). Ці виборці мають право бути забезпечені прийнятними умовами відповідно до індивідуальних потреб, щоб гарантувати безперешкодну участь у виборчому процесі. До дня голосування кожна дільнична виборча комісія мала

⁵⁵ Жінконенависницькі повідомлення, спрямовані на кандидаток, були відзначені в Київській, Хмельницькій та Івано-Франківській областях.

⁵⁶ Про це було повідомлено в Закарпатській області.

⁵⁷ Згідно з національним переписом населення 2001 року (останнім проведеним переписом), українці становлять 77,8% від загальної кількості населення. До етнічних меншин належать переважно росіяни (17,3%), а також білоруси (0,6%), молдавани (0,5%), болгари (0,4%), кримські татари (0,5%), угорці (0,3%), румуни (0,3%) та поляки (0,3%). У той час як українська мова є державною і рідною мовою для 67,5% населення, російська є рідною для 29,6% населення. 2,9% населення мають інші рідні мови.

⁵⁸ У Чернівцях Міжрегіональний союз "Румунська громада України" у комюніке, опублікованому 14 жовтня, закликала до бойкоту місцевих виборів.

зобов'язати членів комісії забезпечити голосування виборців із розладами здоров'я (внаслідок інвалідності, тимчасових розладів здоров'я, віку), а також інших виборців з низькою мобільністю⁵⁹.

Кабінет Міністрів України 9 жовтня 2020 року затвердив Критерії доступності виборчих дільниць для маломобільних груп населення, що надаються дільничним виборчим комісіям звичайних дільниць для організації їх роботи та проведення голосування⁶⁰.

Із метою забезпечення рівного доступу до виборчого процесу для всіх учасників на всіх етапах, ЦВК вирішила, що інформаційні плакати будуть містити (у нижньому правому куті) матричний двовимірний QR-код для переходу від мобільних пристроїв до доступних форматів плакатів для людей з інвалідністю: надаючи переклад інформації, відображеної на плакаті, українською мовою жестів; відтворюючи інформацію в аудіоформаті та спеціальному текстовому цифровому форматі, доступному для людей із вадами зору. Такі заходи є інноваційними та дуже позитивними.

Однак, за повідомленнями спостерігачів, ЕНМО зазначає, що приміщення виборчих комісій (ТБК та ДБК) або відділи органів Державного реєстру виборців, часто залишаються важкодоступними для осіб з інвалідністю, що суперечить Конвенції ООН⁶¹ про права осіб з інвалідністю, щ обула ратифікована Україною у 2010 році.

Скарги та звернення

Відповідно до статті 55 Конституції кожному гарантується право оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. Право вимагати законного захисту щодо порушень, пов'язаних з виборами, надається партіям (партійним організаціям), кандидатам та їх представникам, офіційним спостерігачам від кандидата або партії (партійної організації), офіційним спостерігачам від місцевих акредитованих організацій, виборчим комісіям та виборцям, коли порушуються їхні особисті права. Рішення, дії чи бездіяльність, що стосуються виборчого процесу, можуть бути оскаржені шляхом подання скарги до суду або до виборчої комісії⁶².

Скарги, пов'язані з виборами, що подаються до суду, повинні подаватися відповідно до Кодексу адміністративного судочинства, тоді як скарги, подані до виборчих адміністрацій, повинні здійснюватися відповідно до процедур, встановлених Виборчим кодексом. Відповідно до міжнародних стандартів, система потенційних паралельних скарг обмежена, оскільки суд, до якого подано позов повинен негайно повідомити відповідну виборчу комісію, виборчу комісію вищого рівня, ЦВК або ДРВ. Якщо та сама скарга подається до виборчої комісії, відповідна комісія повинна припинити розгляд скарги⁶³.

⁵⁹ 57 Стаття 247; пункт 2, абзац 7 Виборчого кодексу України

⁶⁰ www.kmu.gov.ua/news/uryad-zatverdiv-kriteriyi-dostupnosti-viborchih-dilnic-dlya-malomobilnih-grup-naselennya

⁶¹ 61 Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю 2006 року

⁶² Пункт 1 статті 63 Виборчого кодексу України

⁶³ Пункти 4,5 статті 63 Виборчого кодексу України

Відповідно до нового Виборчого кодексу, юрисдикція виборчої адміністрації щодо вирішення виборчих скарг була обмежена, оскільки виборчі комісії мають лише право розглядати скарги, подані проти комісій нижчого рівня та їхніх членів.

Із початку виборчої кампанії 5 вересня 2020 до 23 жовтня 2020 року ЦВК отримала 9610 заявок/інформаційних запитів, серед них було 297 скарг пов'язаних із виборчим процесом.

ENEMO зазначає, що ЦВК оприлюднює тільки Постанови щодо скарг, які є предметом до колективного розгляду комісією, тому інформація про відхилені скарги або скарги, що були повернені скаржникам, не є загальнодоступною: цей процес не є достатньо прозорим. Виборча адміністрація не надає загальнодоступний реєстр скарг, поданих до комісій, що обмежує прозорість процесу розгляду скарг.

Касаційний адміністративний суд розглядає позови проти рішень, дій чи бездіяльності ЦВК, пов'язаних із встановленням результатів виборів. Його рішення є остаточними і далі не можуть бути оскаржені, тоді як рішення місцевих судів та рішення місцевих адміністративних судів можуть бути оскаржені до судів вищих інстанцій.

Інформація про судові рішення, пов'язані з виборчими справами, публікується у Державному реєстрі судових рішень. Станом на 22 жовтня в реєстрі було понад 300 справ, пов'язаних із реєстрацією кандидатів/списків місцевих партій. У деяких випадках спостерігались неоднорідні підходи судів щодо застосування вимог гендерної квоти до списків політичних партій⁶⁴. Практика розгляду справ, пов'язаних із дотриманням гендерної квоти є різною, і рішення судів у подібних справах можуть відрізнятися. У деяких випадках суд погоджувався з аргументами політичних партій щодо технічних помилок у складанні списків та скасовував рішення ТВК про відмову в реєстрації, тоді як в інших - займав протилежну позицію і постановляв, що відмова в реєстрації виборчими комісіями списків партій є законною.

Також варто зазначити, що деякі виборчі комісії відмовлялись виконувати рішення суду та відмовлялися приймати відповідні рішення⁶⁵.

⁶⁴ Невиконання партіями вимог гендерної квоти стало причиною відмови у реєстрації виборчого списку партії "Європейська солідарність" на виборах депутатів Кременчуцької міської ради. Однак, згідно рішень Полтавського окружного адміністративного суду та рішень Другого апеляційного адміністративного суду у Харкові, ТВК зареєструвала виборчий список партії. У Хмельницькій області Шепетівська ТВК відмовилася зареєструвати виборчий список партії "Наш край" через невідповідність гендерній квоті, але список був зареєстрований після рішення Хмельницького окружного адміністративного суду. У Донецькій області 6 жовтня Третій апеляційний адміністративний суд скасував рішення Бердянської ТВК про реєстрацію кандидатів у депутати міської ради від партії "За майбутнє" через недотримання [гендерної квоти](#). У Києві Київський окружний адміністративний суд скасував реєстрацію виборчого списку партії "Батьківщина" до Обухівської міської ради через недотримання гендерної квоти.

⁶⁵ Наприклад, рішення Кременчуцької міської ТВК було двічі скасовано судом, однак ТВК не зареєструвала список партії «Європейської солідарності» через невідповідність законодавчим вимогам щодо гендерної квоти (стаття 219.9) та мінімальної кількості п'ятірки кандидатів, необхідних для кожного територіального списку кандидатів (Стаття 219.5). Більше того, ЦВК припинила повноваження Таїровської селищної ТВК, оскільки ТВК відмовилася виконувати рішення суду про реєстрацію кандидата від партії "Довіряй ділам".

Декілька справ було подано до судів проти рішень ТВК щодо відмов в реєстрації кандидатів через незначні технічні помилки та недоліки в документах. Суди визнавали це технічними помилками, та зобов'язували зареєструвати кандидатів⁶⁶.

Адміністративні та кримінальні правопорушення

Адміністративні правопорушення розглядаються судами на підставі інформації, яку надає поліція, суб'єкти виборчого процесу, Національна рада з питань телебачення і радіомовлення, та інші уповноважені державні органи. Про кримінальні правопорушення має бути повідомлено в поліцію. Відповідні правоохоронні органи проводять розслідування, тоді як місцеві суди розглядають кримінальні справи.

Виборчий кодекс передбачає прозорі механізми щодо адміністративних та кримінальних правопорушень, які відповідно до законодавства України спрямовуються в поліцію⁶⁷. Із початку виборчої кампанії до поліції надійшло 7048 скарг щодо порушення виборчого законодавства. Поліція склала 1581 адміністративний протокол та порушила 556 кримінальних проваджень. Слід зазначити, що більшість справ все ще розглядаються, оскільки поліція не знайшла достатніх доказів, або ознак правопорушень не виявлено⁶⁸.

День виборів

ЕНЕМО не проводила систематичного спостереження по всій країні у день виборів, оскільки місія не відряджала до України короткострокових спостерігачів через пандемію COVID-19. Натомість, 48 віртуальних довгострокових спостерігачів місії провели дистанційне онлайн спостереження за процесом голосування. Вони спостерігали, використовуючи загальнодоступні джерела та спілкувалися онлайн з низкою сторін, які брали участь у виборчому процесі (включаючи виборчі органи, місцевих спостерігачів, партії, кандидатів, ЗМІ, поліцію та суди). Окрім того, декілька членів основної команди відвідали кілька виборчих дільниць у Києві, щоб спостерігати за процесом голосування.

День виборів був загалом оцінений як спокійний і мирний, хоча засоби масової інформації та спостерігачі повідомляли про деякі заяви та порушення в певних населених пунктах⁶⁹. На

⁶⁶ Наприклад, 28 вересня 2020 року суд задовольнив заяву Рівненської обласної територіальної організації Політичної партії «Голос» до Здолбунівської міської територіальної виборчої комісії Рівненського району Рівненської області про визнання незаконною та скасування рішення ТВК про відмову у реєстрації кандидатів до Здолбунівської міської ради. Це пов'язано з тим, що передвиборча програма партії налічувала більш ніж 4000 символів;

⁶⁷ Виборчий кодекс визначає, що за день до дня виборів Національна поліція повинна опублікувати попередню інформацію про кількість зареєстрованих порушень під час відповідного виборчого процесу, протягом десяти днів після дня голосування.

⁶⁸ Більшість скарг були повідомлені в поліцію у місті Києві (800), Київській області (660), Львівській області (484), Дніпропетровській області (421), Донецькій області (425), Одеській області (427), Запорізькій області (294), Закарпатській області (260), Херсонській області (202), Кіровоградській області (232), Полтавській області (220), Рівненській області (210), Харківській області (260), Черкаській області (185), Чернівецькій області (164), Миколаївській області (206), Луганській області (166), Чернігівській області (135), Івано-Франківській області (127), Сумській області (145), Вінницькій області (143), Тернопільській області (131), Волинській області (110), Житомирській області (86), Хмельницькій області (80) та в Національній поліції України (7).

⁶⁹ Загалом, під час дня виборів співрозмовники повідомили спостерігачам ЕНЕМО про 70 випадків.

середовище у день голосування суттєво вплинув COVID-19. Управління процесом на виборчих дільницях було оцінено позитивно як співрозмовниками місії, так і спостерігачами ENEMO⁷⁰. Утім, як виявилось, заходи щодо запобігання розповсюдження COVID-19 дотримувались із значними відхиленнями та з нерівномірним рівнем підготовленості й наявним обладнанням⁷¹.

На деяких виборчих дільницях, за якими велося спостереження в Києві, значна кількість виборців не складала свої бюлетені належним чином перед вкиданням у виборчу скриньку. Це могло трапитися через розмір бюлетеня, що, в свою чергу, при вкиданні до скриньки, робило позначки в бюлетенях до певної міри помітними.

Деякі медіа та місцеві спостерігачі⁷² повідомляли про низку обставин щодо підкупу та залякування виборців, їхні занепокоєння були посилені тим, що на декількох дільницях виборці фотографували свої бюлетені. Спостерігачі ENEMO⁷³ були повідомлені про кілька випадків організованого підвезення виборців. Зазначалося, що у день виборів низка політичних партій проводила агітацію, включно з агітацією в соцмережах.

Окрім того, місцеві спостерігачі та ЗМІ повідомляли впродовж дня у тому числі про можливе скасування результатів через порушення таємниці голосування в деяких населених пунктах, розривання виборчих бюлетенів, дозвіл голосування виборцям без належної ідентифікації⁷⁴ та незаконне формування виборчих комісій, оскільки деякі громади відмовилися від змінених адміністративних меж (повідомляється про Суми та Миколаїв). Також було відзначено помилки в бюлетенях, в яких не були включені депутати. Слід підкреслити, що хоча деякі із зазначених заяв та порушень можуть бути суттєвими, скарги за цими справами залишаються до розгляду, і місія слідкуватиме за ними.

Спостерігачі

Права вітчизняних та міжнародних спостерігачів зазначені у статтях 58-60 Виборчого кодексу, та додатково у статті 239. До вітчизняних спостерігачів належать офіційні спостерігачі від кандидатів та партій, які є суб'єктами виборчого процесу, та від неурядових організацій.

Загалом ЦВК акредитувала 116 вітчизняних неурядових організацій для спостереження за цими виборами, включаючи деякі організації, афілійовані до політичних партій. Занепокоєння мають викликати можливі політично упереджені висновки та спостереження з боку НУО, які очевидно та публічно пов'язані з політичними партіями. ENEMO зазначає, що запити про акредитацію були

⁷⁰ Однак у деяких випадках повідомлялося про відсутність виборчих матеріалів (недостатня кількість виборчих бюлетенів, копій протоколів, виборчих скриньок, виборчих кабінків та інформаційних плакатів). Щодо інцидентів та порушень загалом, поліцію, як правило, інформували своєчасно

про порядок порушення та розслідування справ

⁷¹ У Києві деякі виборчі дільниці були обладнані електронними термометрами, спеціальною кабінкою для виборців в яких температура тіла перевищує 37,2, тоді як деякі члени комісії були обладнані захисними щитами або лише масками. В областях спостерігачі ENEMO повідомили про значну кількість технічних проблем, таких як недостатня захисного обладнання, довгі черги та недотримання соціальної дистанції.

⁷² У Чернівецькій, Дніпропетровській, Кіровоградській, Київській, Одеській та Полтавській областях.

⁷³ У Чернівецькій, Харківській, Хмельницькій, Київській, Одеській та Житомирській областях.

⁷⁴ Повідомляється про випадки у Київській, Львівській, Миколаївській, Вінницькій та Закарпатській областях.

відхилені для шести НУО. Зокрема, чотири НУО були відхилені за недотримання строку подання заявки, тоді як дві НУО мали статuti, які не включали моніторинг виборчих процесів та вибори.

Кодекс закріплює два законодавчі обмеження щодо груп спостереження та їхнього права спостерігати: офіційні обмеження (право спостерігати мають лише НУО, які беруть участь у моніторингу виборчого процесу, про що зазначено у їх статuti), та заборона спостереження для громадян держав-агресорів.

Заборона спостереження для громадян держав-агресорів впливає на роботу ЕНЕМО, яка через цю заборону не може акредитувати спостерігачів з російським громадянством від своєї організації-члена ГОЛОС⁷⁵. Це обмеження продовжує суперечити духу статті 8 Копенгагенського документу 1990 р., де зазначено, що присутність спостерігачів від країн-учасниць НБСЄ, як закордонних, так і вітчизняних, може посилити виборчий процес, і має бути прийнята від будь-якої іншої держави-учасниці НБСЄ⁷⁶.

Загалом, ЦВК зареєструвала 271 міжнародного спостерігача з дев'яти організацій⁷⁷. Окрім того, зареєстровано 41 міжнародного спостерігача з шести країн⁷⁸. Можливості розгортання міжнародних місій спостереження за виборами в Україні були значно обмежені для цих виборів через пандемію COVID-19, що обмежує можливості для підвищення прозорості процесу.

Довідка про ЕНЕМО

Європейська мережа організацій з моніторингу виборів (ЕНЕМО) – міжнародна неурядова організація, яка представляє мережу національних неурядових громадських організацій, засновану 29 вересня 2001 року в Опатії, Хорватія. Вона складається із 21 провідної моніторингової організації із 17 країн Центральної та Східної Європи й Центральної Азії, включаючи дві країни Європейського Союзу.

ЕНЕМО прагне підтримувати зацікавленість міжнародної спільноти у просуванні демократії в регіоні, оцінюючи виборчі процеси та політичне середовище, пропонуючи точні та неупереджені звіти спостережень. Міжнародні місії зі спостереження ЕНЕМО використовують міжнародні орієнтири та стандарти демократичних виборів для оцінки виборчого процесу та нормативно-правової бази приймаючої країни. ЕНЕМО та всі її організації-члени схвалили Декларацію принципів міжнародного спостереження за виборами 2005 року та Декларацію глобальних принципів безпартійного спостереження та моніторингу виборів громадськими організаціями. Кожен спостерігач ЕНЕМО підписав Кодекс поведінки для міжнародних спостерігачів за виборами.

⁷⁵ Члени ГОЛОС як політичні дисиденти та правозахисники стикаються з подвійною дискримінацією: у своїй країні в їхній боротьбі з російським урядом з одного боку, і неможливістю бути частиною спостережної місії ЕНЕМО в Україні з іншого

⁷⁶ <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/14304.pdf>

⁷⁷ ЕНЕМО, ОБСЄ (БДПІЛ), Український Конгресовий Комітет Америки, Національний демократичний інститут міжнародних відносин, Комітет "За відкриту демократію", Світовий Конгрес Українців, Громадська спілка "Міжнародне співтовариство з прав людини", Міжнародна неурядова організація "Координаційний ресурсний центр", Міжнародний фонд за краще управління

⁷⁸ Словаччина, Угорщина, Чехія, Німеччина, Іспанія та Казахстан

Організації-члени ENEMO провели моніторинг більш ніж 250 національних виборів і підготували понад 240 000 спостерегачів.

На сьогодні ENEMO організувала 32 міжнародні місії спостереження за виборами у вісьмох країнах: Чорногорія 2020, парламентські вибори; Сербія 2020, парламентські вибори; Молдова 2019, місцеві вибори, Україна 2019, позачергові парламентські вибори; Україна 2019, президентські вибори; Молдова 2018-19 парламентські вибори; Вірменія 2018, позачергові парламентські вибори; Молдова 2016, президентські вибори; Україна 2015, чергові місцеві вибори; Україна 2014, парламентські вибори; Україна 2014, президентські вибори; Україна 2013 – повторні парламентські вибори 2012 у 5 територіальних виборчих комісіях; Косово 2013, місцеві вибори, перший тур; Україна 2012, парламентські вибори; Косово 2011 повторні парламентські вибори; Косово 2010, парламентські вибори; Киргизстан 2010, парламентські вибори; Україна 2010 президентські вибори, другий тур; Україна 2010 президентські вибори, перший тур; Косово 2009, місцеві вибори; Молдова 2009 парламентські вибори; Грузія 2008, президентські вибори; Киргизстан 2007, парламентські вибори; Україна 2007, парламентські вибори; Україна 2006, місцеві вибори у Полтаві, Кіровограді та Чернігові; Україна 2006, парламентські вибори; Казахстан 2005, президентські вибори; Албанія 2005, парламентські вибори; Киргизстан 2005, президентські вибори; Киргизстан 2005, парламентські вибори; Україна 2004, президентські вибори, повторний другий тур; Україна 2004, президентські вибори.

Організації-члени ENEMO: Центр громадських ініціатив – CCI, Боснія і Герцеговина; Центр за демократичний перехід – CDT, Чорногорія; Центр моніторингу та досліджень – CeMI, Чорногорія; Центр вільних виборів і демократії – CeSID, Сербія; Рух на захист прав виборців “ГОЛОС”, Росія; GONG, Хорватія; Міжнародне товариство за чесні вибори та демократію – ISFED, Грузія; Асоціація KRIK, Албанія; Громадська Асоціація MOST, Македонія; Promo-LEX, Молдова; ОПОРА, Україна; Товариство демократичної культури – SDC, Албанія; Антикорупційний Центр Transparency International (ТІАС), Вірменія; Центр моніторингу виборів та демократичних досліджень (EMDS), Азербайджан; Білоруський Гельсінський комітет (ВНС), Білорусь; FSCI, Казахстан; Демократичний інститут Косово (KDI), Косово; Коаліція за демократію та громадянське суспільство – Киргизстан; Центр досліджень, прозорості та підзвітності (CRTA), Сербія; Obscianske OKO (ОКО), Словаччина, Комітет виборців України, Україна.

